

УДК 338.432

THE IMPACT OF EXTERNAL ENVIRONMENTAL FACTORS ON THE ENTERPRISES OF SUGAR INDUSTRY

N. Brytanska

Vinnitsa Trade and Economic Institute of the KNTEU

V. Boiko

National University of Food Technologies

Key words:

*Sugar industry
External environment
Efficiency
Government regulation
Price*

Article history:

Received 17.02.2015
Received in revised form
12.03.2015
Accepted 25.04.2015

Corresponding author:

V. Boiko
E-mail:
npnuht@ukr.net

ABSTRACT

The article was investigated major external environmental factors that affect the activity of the sugar industry enterprises. Was characterized the current state of the sugar industry in Ukraine. Analysis of state regulation of the sugar market of Ukraine and the price situation on the sugar market were determined. The dynamic production and consumption of sugar and its imports and exports in Ukraine. Directions improve the efficiency of sugar industry enterprises was represented.

ВПЛИВ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Н.Н. Британська

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

В.О. Бойко

Національний університет харчових технологій

У статті досліджено основні фактори зовнішнього середовища, що впливають на діяльність підприємства цукрової галузі. Охарактеризовано сучасний стан цукрової промисловості України. Здійснено аналіз державного регулювання ринку цукру України. Розглянуто цінову ситуацію на ринку цукру. Висвітлено динаміку виробництва і споживання цукру, обсяги його імпорту й експорту в Україні. Запропоновано напрями підвищення ефективності діяльності підприємств цукрової галузі.

Ключові слова: *цукрова промисловість, зовнішнє середовище, ефективність, державне регулювання, ціна.*

Постановка проблеми. Цукрова промисловість є однією із стратегічно важливих галузей харчової промисловості України. До 1990 р. підприємства

цукрової промисловості займали перше місце у світі з виробництва бурякового цукру, виробляючи 13—20 % від світового виробництва. У цукровій галузі працювало 192 цукрових і 5 цукрорафінадних заводів, 7000 господарств зі 1640 тис. га площ під цукровими буряками, понад 1,5 млн працівників. Незважаючи на те, що Україна входила в першу шістку країн-експортерів цукру, з 1998 р. Україна перетворилася на імпортера цукру-сирцю [1].

Аналіз останніх досліджень. Проблеми і перспективи функціонування ринку цукру в Україні досліджували В.І. Ємцев, П.Т. Саблук, С.А. Стасіневич, Л.М. Хомічак, М.М. Ярчук та інші вітчизняні й зарубіжні вчені.

Мета статті. Дослідження факторів зовнішнього середовища, визначення їх впливу на діяльності підприємств цукрової галузі та розробка пропозицій щодо підвищення ефективності їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. В теперішній час цукрова промисловість перебуває в стані кризи, що характеризується постійним зменшенням посівних площ під цукровим буряком, зменшенням кількості цукрових заводів і виробництва цукру.

Значне поглиблення кризових явищ і зменшення посівних площ спостерігається у період 2008—2009 рр., що було викликано неефективним регулюванням цін на цукрові буряки й цукор в Україні та світовою фінансовою кризою. Після 2009 р. спостерігається зростання площ посівів, середньої ціни реалізації коренеплодів сільськогосподарськими підприємствами та подальше зростання обсягів виробництва цукру. Однак, починаючи із 2011 р., відбувається скорочення кількості цукрових заводів і посівних площ, що частково можна пояснити перевищенням обсягів виробництва цукру над його споживанням та припиненням діяльності підприємств, які не входять до великих агрохолдингів, не мають необхідного запасу фінансової міцності й не компенсували свої збитки за минулі роки.

Діяльність підприємств у ринковій економіці формується під дією зовнішнього середовища, в межах якого функціонує підприємство. Таким чином, ефективність і розвиток підприємства залежить від його адаптаційної здатності швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища. Більше того, в даний час зовнішнє середовище настільки динамічно розвивається, що для успішного функціонування підприємства рішення, які приймаються, повинні мати не тільки кон'юнктурний характер, але й базуватися на діагностуванні розвитку та змін зовнішнього середовища принаймні в досяжному майбутньому.

І лише врахувавши та проаналізувавши вплив зовнішніх і внутрішніх факторів та їх взаємозв'язків, можна приймати оптимальні рішення з максимізації прибутку й зниження ризику. Фактори зовнішнього середовища не залежать від діяльності підприємства, проте кількісно визначають рівень використання виробничих і фінансових ресурсів на конкретному підприємстві.

Усі фактори впливу зовнішнього середовища можна поділити на дві групи: фактори безпосереднього впливу та фактори опосередкованого впливу. Причому перша група факторів безпосередньо впливає на діяльність підприємства та, як правило, має чітку кількісну оцінку, тоді як фактори другої групи не здійснюють безпосереднього впливу на виробничо-госпо-

дарську діяльність підприємства, проте можуть призводити до значних змін у його діяльності.

Ефективність підприємств цукрової промисловості передусім залежить від роботи бурякосіючих господарств, оскільки від кількості і якості сировини (цукрових буряків) значною мірою залежать обсяги виробництва цукру та його економічна ефективність. Основні показники буряківництва за 2004—2013 рр. наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Основні показники буряківництва України за 2004—2013 рр., [5, 6, 10, 11]

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Площа цукрових буряків до збирання, тис. га	697	624	787	578	377	320	492	516	449	270
Урожайність, т/га	23,8	24,8	28,5	29,4	35,6	31,5	27,8	36,3	40,7	39,7
Валовий збір, млн т	16,6	15,5	22,4	17	13,4	10,1	13,7	18,7	18,3	10,7
Собівартість вирощування цукрових буряків, грн/т	136,8	168,9	167,4	177,2	204,4	299,2	409,3	378	302	338
Ціна реалізації коренеплодів, грн /т	135,7	177	186	157,6	218,9	409,9	478,5	516	426,8	397,8
Рентабельність вирощування цукрових буряків, %	-0,8	4,8	11,1	-11,1	7,1	37	16,5	35,8	15,9	3,1

Протягом досліджуваного періоду спостерігається стійка тенденція до зменшення площ цукрових буряків, яка має хвилеподібний характер. Зрозуміло, що цукрова промисловість і буряківництво тісно пов'язані. Так, наприклад, кореляційний аналіз підтвердив тісний зв'язок між площею цукрових буряків і виробництвом цукру (коефіцієнт кореляції — 0,62).

Собівартість цукрових буряків займає значну частку в собівартості виробництва цукру, тому все більше цукрових заводів намагаються мати свої площі цукрових буряків, що дозволить знизити собівартість виробництва цукру й забезпечити безперервність роботи цукрового заводу. В останні роки зростає частка площ цукрових буряків цукрових компаній і заводів. Так, якщо у 2007 р. частка площі цукрових буряків цукрових компаній становила 21,4 %, то у 2013 р. — 76,6 %. Таким чином, цукрові заводи намагаються повністю забезпечити себе необхідною сировиною.

Позитивним фактором виступає підвищення урожайності цукрових буряків з 1 га завдяки збільшенню застосування мінеральних та органічних добрив. Перші місця з урожайності цукрових буряків тримають Хмельницька, Полтавська, Вінницька області. Окремі цукрові компанії досягли показників урожайності на рівні 45—55 т цукрових буряків з гектару, враховуючи, що середньоукраїнський показник урожайності становив у 2013 р. 39,7 т/га, у 2004 р. — 23,8 т/га. Однак, незважаючи на підвищення урожайності цукрових буряків, їх валовий збір, так само, як і площа до збирання, має хвилеподібну тенденцію до зниження.

Після вартості цукрових буряків неабияке значення для зниження собівартості виробництва цукру і підвищення ефективності роботи цукрових

заводів має енергозбереження, оскільки частка палива й енергії в собівартості переробки 1 т цукрових буряків за останні роки становила 36—38 %, складова частина палива в собівартості цукру складала 27 %, а на деяких підприємства і вище. Витрати палива при виробництві цукру представлені у табл. 2.

Таблиця 2. Витрати палива при виробництві цукру за 2009—2013 рр., [10, 11]

Показник	2009	2010	2011	2012	2013
Витрати природного газу на 1 т перероблених цукрових буряків, м ³	42,2	45,5	41	37,8	35,4
Загальні витрати умовного палива до маси буряків, %	5,17	5,17	5,16	4,73	4,46
Кількість заводів, переведених на альтернативні види палива, од.	н/д	1	2	2	4

Слід зауважити, що проблеми енергозбереження завжди були актуальними для цукрової промисловості, однак до 2005 р. зменшення питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів досягли лише деякі заводи, які мали більш сучасну технічну базу.

Стабільні та досить низькі ціни на природний газ не стимулювали активну діяльність у напрямку енергозбереження і до 2005 р. питомі витрати палива майже не змінювалися і були на рівні 6,2—6,5 % до маси буряків [9]. Після 2005 р. почалося стрімке зростання цін на природний газ, що, відповідно, стало значним стимулом у напрямку впровадження енергозберігаючих заходів і зменшення питомих витрат.

Як видно з табл. 2, витрати природного газу на 1 т перероблених цукрових буряків зменшились у 2013 р. майже на 19% порівняно з 2009 р. (з 42,2 м³ до 35,4 м³). Однак, враховуючи, що європейські показники витрат природного газу становлять 20—25 м³, українським підприємства є до чого прагнути.

Загальні витрати умовного палива також зменшились з 5,17 % до 4,46 %. Звичайно, це позитивна тенденція, враховуючи, що у 2000—2005 рр. витрати становили 6,2—6,5 %, однак це доволі низькі показники порівняно з європейськими (2,8 %).

Зростання цін на природний газ за останні 5 років майже в 10 разів стимулювало цукрові заводи не лише до впровадження енергозберігаючих заходів, а й до переходу на альтернативні види палива (кам'яне вугілля, біогаз, пелети, торф). Якщо у 2010 р. лише 1 завод перейшов на альтернативні види палива, то у 2013 р. вже 4 заводи перейшли на альтернативні види палива (табл. 2).

Важливим фактором зовнішнього середовища, що впливає на ефективність роботи підприємств цукрової галузі, є державне регулювання. Основними положеннями Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» передбачено посилення державного впливу на ринок цукру через запровадження в дію таких механізмів: системи квотування, введення мінімальних цін на цукор і цукрові буряки; закупівлі цукру для задоволення потреб держави з попереднім фінансуванням витрат виробників цукру і цукрових буряків; декларування наявності цукру в усіх суб'єктах підприємницької діяльності незалежно від форми власності;

визначення кварталних і місячних обсягів реалізації цукру на внутрішньому ринку; регулювання імпорتنих поставок цукру-сирцю тростинного; пільгове державне кредитування виробників цукру та цукрових буряків [3].

Починаючи з 2000 р. щорічно визначаються й розподіляються обсяги вирощування цукрових буряків для виробництва цукру в межах квот «А» і «В». Розглянемо відсоток виконання квоти «А» цукровиробниками та зміну запасів цукру за період 2004—2013 рр. (рис. 1).

Рис. 1. Рівень виконання квоти «А» виробниками цукру і зміна рівня запасів цукру за 2004—2013 рр., сформовано автором

Як видно з рис. 1, спостерігається хвилеподібна тенденція до зміни рівня виконання квоти «А» цукровиробниками. Так, три роки поспіль (2004—2006 рр.) виробництво цукру здійснюється понад встановлену державою квоту і, відповідно, одночасно відбувається збільшення зміни запасів цукру на кінець відповідного року. Наступні чотири роки відбувається недовикористання квоти «А», використання існуючих запасів цукру і, відповідно, відбувається зменшення запасів на кінець відповідного періоду.

Згідно з балансом попиту і пропозиції, розробленим Міжвідомчою робочою групою при Мінекономрозвитку, станом на 1 березня 2014 року наявні залишки цукру в усіх суб'єктів господарювання становили 1182 тис. т, зокрема, на складах цукрових заводів — 470 тис. т, у сільськогосподарських підприємств — 407, в оптовій і роздрібній торгівлі — 90, інших утримувачів — 215 тис. т [11].

Ще одним законодавчим актом, спрямованим на регулювання ринку цукру, є Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року [2]. Закон визначає цукор-пісок буряковий об'єктом державного цінового регулювання та передбачає щорічно встановлювати мінімальні й максимальні інтервенційні ціни на цукор. Слід зауважити, що зміст державного цінового регулювання полягає у здійсненні Аграрним фондом державних інтервенцій в обсягах, що дозволяють встановити ціну рівноваги на рівні, не нижчому за мінімальну інтервенційну ціну та

не вищому за максимальну інтервенційну ціну. Проте протягом досліджуваного періоду Аграрний фонд не здійснював закупівлю цукру білого бурякового у період його виробництва за нормами і в обсягах, як це передбачено чинним законодавством.

Перевиробництво у 2004—2006 рр. та 2011—2012 рр. спричинило появу надлишкових запасів цукру через перевищення його пропозиції над попитом, що в подальшому призвело до скорочення виробничих потужностей багатьох підприємств.

Зменшення сумарної виробничої потужності супроводжувалось і зменшенням кількості заводів. У результаті на ринку відбувалось укрупнення заводів і збільшення потужності кожного окремого заводу. Зокрема, якщо порівняти середню потужність одного цукрового заводу, то у 2000 р. середня потужність становила 2,8 тис. т за рік, а в 2013 р. — 3,6 тис. т за рік. Слід зазначити, що у 2013 р. 20 підприємств виробили 80,3 % усього цукру в Україні.

Надвиробництво цукру та неврегульованість ринку цукру призводить не тільки до зменшення посівних площ буряків, кількості заводів і їх сумарної потужності, а й до формування неконкурентоспроможної ціни, що не забезпечує погашення витрат підприємства (рис.2).

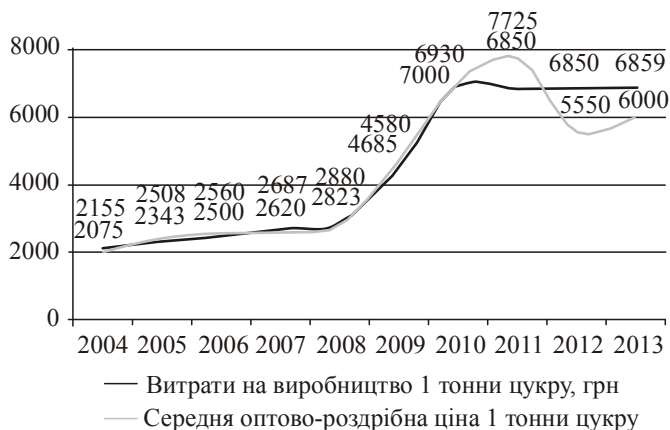

Рис. 2. Витрати на виробництво цукру і середні оптово-відпускні ціни на цукор за 2004—2013 рр., [4, 10, 11]

Після фінансової кризи 2008 р. і значного зростання цін на енергетичні та інші ресурси, значно підвищилась відпускна ціна на цукор. Однак уже після надлишкового виробництва у 2011 р. оптова-відпускна ціна на цукор знизилась за рахунок перевищення пропозиції над попитом і в 2012—2013 рр. не погашала понесених витрат на виробництва. Така ситуація вкрай негативно позначилась на виробниках цукру, їх фінансовому стані. Ситуація могла б покращитись за рахунок державних інтервенційних операцій, однак у зв'язку з дефіцитом бюджетів коштів обсяги таких операцій, здійснених Аграрним фондом, незначні і в цілому майже не вплинули на кон'юнктуру.

Значним фактором зовнішнього середовища виступає інфляція. Найбільшою мірою інфляція затрат пов'язана з ростом цін на матеріальні затрати, енергоресурси й транспортні послуги, що призвело до зростання собівартості

виробництва цукру у 2008—2010 роках. Індекс споживчих цін і темп росту цін на цукор представлені на рис. 3.

Рис. 3. Індекс споживчих цін і цін на цукор за 2004—2013 рр., [6]

Якщо індекс споживчих цін має в основному стабільну тенденцію до зростання на незначний відсоток в рік (окрім 2008—2010 рр.), то зростання цін на цукор у більшій мірі пов'язане з перевищення пропозиції над попитом. Так, найбільше зниження цін на цукор відбулось у 2007 р. і 2012 р., які є наступними після надмірного виробництва у 2006 р. та 2011 році.

Крім того, ще одним негативним фактором є незахищеність внутрішнього ринку від імпорту цукрозамінників та інтенсивних підсолоджувачів, які в останні роки набули широкого використання у харчовій, фармацевтичній та інших галузях народного господарства. Щорічно світовий ринок цукрозамінників зростає приблизно на 20 %, що, звичайно, впливає й на Україну [7]. В Україні, за офіційними даними, імпорт цукрозамінників становить 212 тис. т на рік у перерахунку на цукор.

Використання натуральних (фруктоза, сорбіт, ксиліт тощо) і синтетичних (аспартам, сахарин) замінників цукру істотно здешевлює виробництво продукції. Саме тому це призвело до зменшення обсягів споживання цукру підприємствами кондитерської та інших галузей, хоча, з огляду на негативний вплив цукрових замінників на здоров'я людини, їх використання у країнах Європейського Союзу обмежується законодавчо.

В Україні до цього часу не затверджені нормативні акти і рецептури стосовно використання цукрозамінників, а саме: скільки і яких цукрозамінників може бути використано у кожному конкретному кілограмі кондитерського виробу або іншого продукту. Це питання потребує контролю з боку держави.

Вирішити ситуацію й усунути негативні тенденції на ринку цукру можна за рахунок зростання експорту, однак його частка незначна (рис. 4). Вітчизняним товаровиробникам складно конкурувати на світовому ринку без дотацій, оскільки собівартість українського цукру більша за собівартість найбільших світових виробників.

Висока ціна вітчизняного цукру пояснюється також відсутністю за останні 10 років здійснюваних реконструкцій і технічного переозброєння підприємств.

Більше того, третя частина обладнання поступає з зарубіжним аналогам за продуктивністю, а три четвертих — за матеріаломісткістю.

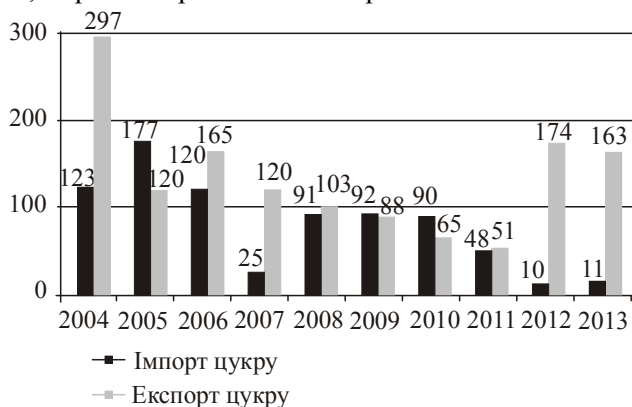

Рис. 4. Динаміка обсягів експорту та імпорту цукру білого за 2004—2013 рр., [6]

Однак слід відмітити позитивну тенденцію останніх двох років щодо збільшення обсягів експорту цукру, зокрема експорт цукру становив 8,1 % та 12,9 % від загального обсягу виробництва цукру бурякового у 2012 та 2013 роках. Слід зауважити, що в Україні, відповідно до норм СОТ, існує певна квота на ввезення цукру сирцю, і як тільки ціна на внутрішньому ринку почне зростати, необхідно очікувати збільшення імпорту.

Ще одним перспективним напрямом підвищення ефективності бурякоцукрового виробництва є виробництво біоетанолу. Сировиною для виробництва біоетанолу є сільськогосподарські культури та продукти їх первинної переробки з високим вмістом цукру або крохмалю, зокрема і цукрові буряки. В умовах загострення проблеми забезпечення України енергоносіями та зменшення попиту на білий буряковий цукор доречно прискорити виробництво біоетанолу на основі цукрових буряків. Традиційним підходом в Україні є виробництво біоетанолу з відходів цукробурякового виробництва — меляси, проте його можна виробляти і з проміжних продуктів переробки солодких коренеплодів: бурякового (дифузійного) соку, цукрового сиропу, зеленої патоки тощо. Саме використання проміжних продуктів дає змогу збалансувати потреби України в цукрі та зберегти й розвинути земельні площі під вирощування цукрових буряків за рахунок виробництва біоетанолу [8].

Поєднання виробництва цукру та біоетанолу в умовах цукрового заводу з напівпродуктів переробки цукрових буряків сприятиме вирішенню багатьох проблем цукрової промисловості, зокрема, дозволить уникнути проблеми надвиробництва цукру, зменшити витрати палива на переробку цукру, підвищити тривалість роботи підприємства та створити додаткові робочі місця, підвищити якість цукру тощо.

Висновки

Для підвищення ефективності діяльності підприємств цукрової промисловості необхідно розв'язати такі питання, як дієве державне регулювання бурякоцукрового підкомплексу та регулювання ринку цукру — захист внутрішнього ринку, приведення у відповідність попиту та пропозиції за цукром,

впровадження у виробництво біоетанолу (стратегія маркетингу); питання фінансування підприємств (стратегія інвестування). Для підвищення конкурентоспроможності цукру з вітчизняної сировини необхідно підвищувати ефективність його виробництва та якість цукру, розширювати асортимент продукції (виробнича стратегія).

Література

1. *Ємцев В.І.* Забезпечення конкурентоспроможності підприємств цукробурякового підкомплексу в умовах конкурентного середовища: [монографія] / В.І. Ємцев. — К.: КОМПРИНТ, 2013. — 476 с.
2. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» №1877-XV від 24 червня 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.
3. Закон України від 17.06.99 № 758-XIV «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/758-14>.
4. *Стасіневич С.А.* Управління цінovими ризиками на біржовому ринку цукру / С.А. Стасіневич // Економіка АПК. — 2014. — № 4. — С. 32—37.
5. *Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2013 р.* <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. *Статистичний щорічник України за 2013 рік.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. *Філюк Г.М.* Причини кризового стану підприємств цукрової галузі України та шляхи їх розв'язання / Г.М. Філюк, Д.Д. Ситенко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. — Серія: Економіка. — 2014. — Випуск № 158. — С. 6—11.
8. *Хомічак Л.М.* Основні принципи комплексної технології переробки цукрових буряків на цукор та біопалива [Електронний ресурс] / М.Л. Хомічак // Шляхи диверсифікації виробництва продукції на цукрових заводах України: матеріали Міжнародної науково-технічної конференції. — Режим доступу: http://www.sugarconf.com/custom/files/ua_2013_03/78-83.pdf.
9. *Штангеев К.О.* Енергозбереження на цукрових заводах України / К.О. Штангеев, В.І. Христинко, Т.Н. Василенко // Цукор України: Науково-практичний галузевий журнал. — 2014. — № 2. — С. 14—17.
10. *Ярчук М.М.* Підсумки роботи бурякоцукрової галузі України за 2012 рік та завдання на поточний рік / М.М. Ярчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sugarconf.com/custom/files/ua>.
11. *Ярчук М.М.* Підсумки роботи бурякоцукрової галузі України за 2013 рік та завдання на поточний рік // М.М. Ярчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sugarconf.com/custom/files/ua_2014_03/28-71.pdf.

ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ САХАРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Н.Н. Британская

Винницкий торгово-экономический институт КНТЭУ

В.А. Бойко

Национальный университет пищевых технологий

В статье исследованы основные факторы внешней среды, влияющие на деятельность предприятия сахарной отрасли. Охарактеризовано современное

нное состояние сахарной промышленности Украины. Проведен анализ государственного регулирования рынка сахара Украины. Рассмотрена ценовая ситуация на рынке сахара. Освещена динамика производства и потребления сахара, его объемы импорта и экспорта в Украину. Предложены направления повышения эффективности деятельности предприятий сахарной отрасли.

Ключевые слова: сахарная промышленность, внешняя среда, эффективность, государственное регулирование, цена.